

Toen het einde van de geschiedenis afgekondigd werd...

Over Lucien Goldmann

| Johnny Lenaerts

Het is leuk om af en toe afstand te nemen van de publicaties van het moment en te bladeren in een vergeeld boekje uit lang vervlogen tijden, toen er nog geen sprake was van postmodernisme en andere conformismes. Maar soms blijkt ook dan de actualiteit om het hoekje te gluren. Op een verrassende manier. Dat overkwam me bij twee pocketboekjes van Lucien Goldmann, Frans socioloog, die in 1970 overleed.

Het is één van de markante feiten van de hedendaagse westerse cultuur, zo schrijft Lucien Goldmann in 1961, dat de meeste grote avantgardeschrijvers geenszins nieuwe waarden uitdrukken, maar de *afwezigheid*, de onmogelijkheid om aanvaardbare waarden, in wier naam de maatschappij bekritiseerd zou kunnen worden, te formuleren of waar te nemen (Sm et cc, p 172). Dit geldt voor een groot deel voor de literatuur sedert Kafka, voor *Walging* van Sartre en *De Vreemdeling* van Camus, en Goldmann ziet dit in het prille begin van de zestiger jaren in de eigentijdse werken van Ionesco, Becket, Adamov, Nathalie Sarraute, Marguerite Duras en – vooral – Robbe-Grillet.

Men verweet de romans van Alain Robbe-Grillet (*Les Gommages*, *Le Voyeur*, *La Jalousie*, *Le Labyrinthe*) en de film *L'Année dernière à Marienbad* – naar een scenario van Robbe-Grillet – dat zij vervelend waren en over pietluttige dingen handelden. Lucien Goldmann repliceert daarop: 'Er blijft in de westerse industriële maatschappij bijna geen plaats meer over voor een werkelijk waarachtige en duidelijke menselijke realiteit, tenzij op het individuele vlak – dat daardoor naar de achtergrond geschoven wordt. Is het de schuld van de

schrijver als hij geen ander alternatief heeft dan te spreken over een vervelende wereld waarin de mens overheerst wordt door de dingen, of een anekdotisch en onbelangrijk werk te maken?' Indien de verveling de realiteit dreigt te overheersen, dan moet men zijn pijlen richten op de realiteit, en niet op de schrijver die dat uitdrukt in zijn werk, zo benadrukt Goldmann.

Robbe-Grillet werd verweten dat hij zich overgaf aan een eenvoudig formeel spel en dat hij aan de dingen een grotere plaats toekende dan aan de mensen. Goldmann: 'Moeten we eraan herinneren dat Marx vanaf 1867 in zijn geschriften vaststelde dat in de kapitalistische warenmaatschappij het leven van de mensen langzaamaan zijn specifieke kenmerken verloor en, in de groeiende sector van de economie, meer en meer ging gelijken op de wereld van de dingen? De menselijke relaties verschijnen op de eerste plaats als eigenschappen van dingen, in hun onmiddellijke manifestatie analoog aan exclusief fysieke eigenschappen. Met verloop van tijd stijgt de prijs van het papier en zijn kleur vergeelt; op een *rechtstreekse* manier zijn dat *twee eigenschappen van het papier* die gewijzigd werden. Marx noemde dat het warenfetisj-

me; Lukacs gebruikte nadien de term verdinglijking om er de omvorming van de mens in ding mee aan te duiden. Welnu,' zo besluit Goldmann, 'in de tijd waarin Robbe-Grillet schrijft heeft deze ontwikkeling indrukwekkende afmetingen aangenomen.' En in de schijnbaar abstracte verhalen weet Robbe-Grillet de huidige wereld treffend te typeren. Zo schildert hij een wereld die gevormd wordt door passieve toeschouwers ('voyeurs') die niet de minste intentie en niet de mogelijkheid hebben om in het leven van de maatschappij in te grijpen ten einde deze om te vormen en menselijker te maken. Dit beeld van de 'voyeur' is voor Goldmann exemplarisch voor

de moderne maatschappij. 'De afwezigheid van actieve participatie aan het leven wordt, wat diens meest zichtbare manifestatie betreft, door de sociologen depolitiserend genoemd, maar het is in feite een fenomeen van veel fundamentele belang, en men zou het met aan kracht winnende termen kunnen noemen: apolitiserend, amoraliserend, desacraliserend, ontmenselijking.' Het gaat hier om een fenomeen dat op hetzelfde ogenblik ook geanalyseerd werd door Cornelius Castoriadis en Henri Lefebvre.

We vinden hier in aanzet de kern van wat Guy Debord zou uitwerken in *De Spektakelmaatschappij*: het verdwijnen van het actieve karakter van de mens binnen een verdinglijkte maatschappij ten bate van een passieve houding van toeschouwer.

De term *verdinglijking* werd het eerst gebruikt door Georg Lukacs in *Geschiede und Klassenbewusstsein* (1923), dat voor Lucien Goldmann het belangrijkste filosofische werk van de twintigste eeuw vormt, en dat zowel Lefebvre, Goldmann zelf uiteraard, maar ook Guy Debord verregaand beïnvloed heeft. 'De term van Lukacs beduidde dat het verdwijnen van elk belang en van elke betekenis van de activiteit van de individuen, hun omvorming tot "voyeurs", slechts een secundair verschijnsel was van een veel fundamentele fenomeen: de omvorming van de menselijke wezens

in natuurlijke dingen, in die mate dat zij er gelijk aan worden' (Sm et cc, p 181). Het is dit proces, zo stelt Goldmann, dat Robbe-Grillet in zijn romans vorm weet te geven. En in de mate dat hij daarin slaagt, is hij ook een realist.

Deze verdinglijking is in de moderne maatschappij zo ver doorgedreven dat zij – en wij zien dat deze problematiek uit 1961 op een bijzondere manier opnieuw actueel is – de vraag opwerpt naar het einde van de geschiedenis. Het is één van de belangrijkste hedendaagse problemen, zo stelt Goldmann – in 1961! – te weten of we het einde van de geschiedenis beleven (dat voor de enen

een paradijs is, en voor de anderen een hel), of dat we ons op een keerpunt bevinden; of nog, of 'de toekomst zich ontplooit in een zee van bloed en modder'.

Lucien Goldmann: 'In dergelijke algemene termen geformuleerd kan het probleem een beetje naïef lijken. Elk verstandig mens zal zich ironisch afvragen hoe de filosofen, die serieuze en gecultiveerde mensen zijn, zich kunnen inbeelden dat ze het einde van de geschiedenis beleven terwijl iedereen weet dat de geschiedenis zijn gang gaat en dat de maatschappijen veranderen,

wat ook de illusies en de wanhoop van de mensen moge zijn. Dit argument, dat voor elke kandidaatsstudent bekend in de oren klinkt, wordt uiteraard niet door de filosofen ontkend.

Het ware probleem, dat de grond van deze discussie vormt, is te weten of de westerse industriële maatschappijen in de loop van de geschiedenis enkel maar een relatief afzonderlijke fase vormen maar van dezelfde aard als de voorgaande; te weten of, op een bepaald niveau van hun ontwikkeling, deze maatschappijen kwalitatieve hervormingsprocessen op gang zullen brengen die, op de één of andere manier, zullen uitlopen op een nieuwe en volkomen andere maatschappijvorm. Ofwel dat daarentegen het opduiken van deze maatschappijen een radicale breuk betekent van de historische ontwikkeling. In dit geval zou de mensheid voor de eerste keer, en wie weet mis-

---

Elk verstandig mens zal zich ironisch afvragen hoe de filosofen, die serieuze en gecultiveerde mensen zijn, zich kunnen inbeelden dat ze het einde van de geschiedenis beleven terwijl iedereen weet dat de geschiedenis zijn gang gaat en dat de maatschappijen veranderen, wat ook de illusies en de wanhoop van de mensen moge zijn.

schien voorgoed, zich voor een expansieve maatschappelijke vorm van universele draagwijdte bevinden, die erin zou geslaagd zijn om langzaamaan de andere maatschappijvormen, die tegenover haar achterop lopen, tot ontbinding te brengen. Terzelfder tijd zou deze nieuwe maatschappij interne correctiemechanismen uitgewerkt hebben die haar zouden verzekeren tegen eventuele schokken, zodat voor altijd, of op z'n minst voor lange tijd, elke mogelijkheid van een kwalitatieve omvorming uitgesloten zou zijn. We zouden aldus op weg zijn naar een maatschappelijke *uniformisering* van de wereld.

In feite is het de vraag te weten of de westerse maatschappij niet bezig is een maatschappelijk kader van universele omvang te creëren waarbinnen een snelle technische vooruitgang gepaard met een min of meer veralgemeende materiële vooruitgang gerealiseerd zou kunnen worden, en die de *kwalitatieve* verhoudingen tussen de mensen en tussen de mens en de natuur tot nul zou herleiden, verhoudingen die de belangrijkste factor vormden in de maatschappelijke omvormingen van de vroegere maatschappijformaties' (Sm et cc, p 170-1).

Het probleem berust dus voor Lucien Goldmann op een reële grond. En hij komt tot het besluit: 'Het is niet zeker of de kapitalistische maatschappij geen plaats zal ruimen voor een volkomen andere situatie. Zij is in feite de eerste maatschappij die het bestaan van een relatief autonome economische sector gegeneraliseerd heeft en die gedeeltelijk ruilverhoudingen over heel de planeet doorgevoerd heeft. Het is dus nodig om met *concrete* analyses aan te tonen dat deze maatschappij een voorbijgaand fenomeen is, net zoals alle voorgaande maatschappijen dit waren, en dat er in haar schoot maatschappelijke krachten aanwezig zijn, sterk genoeg om zijn opheffing te provoceren of die op z'n minst gericht zijn naar diens opheffing' (Sm et cc, p 171-2).

Op hetzelfde ogenblik als Goldmann deze regels schrijft, werkt Cornelius Castoriadis een nieuwe oriëntatie voor de revolutionaire beweging uit. (Zie: *Le mouvement révolutionnaire sous le capitalisme*

moderne (1959-1961), in: C. Castoriadis, *Capitalisme moderne et révolution*, tome 2, UGE 10/18, 1979.)

Denkers als Lucien Goldmann, Henri Lefebvre en Cornelius Castoriadis waren in het begin van de jaren '60 tot de conclusie gekomen dat de maatschappij een fundamentele verandering ondergaan had. De Keynesiaanse welvaartsstaat had aanleiding gegeven tot de consumptiemaatschappij, waarin het algemene levensniveau steeg, en de consumptie, parallel aan de uitbreiding van de vrije tijd, toenam. Toch was dit geen evolutie dat hen onverdeeld gelukkig stemde. 'De externe dreiging van het fascisme en de concentratiekampen heeft plaatsgemaakt voor iets veel subtielers en veel gevaarlijkers,' stelde Lucien Goldmann: 'afstomping, hersenspoeling, corruptie via loonsverhogingen en vakanties, de invloed van de massa-media en de reclame' (M et sh, p 349).

Terugblikkend kunnen we stellen dat gedurende heel deze periode, vanaf ongeveer 1950 tot 1968, dit integratieproces effectief leek te lukken. Het is in deze periode dat er sociologische theoriën ontwikkeld werden die, hoe verscheiden ook in hun waarde-oordeel, nochtans allen hetzelfde

beweerden, en een tijdelijke situatie voor eeuwig hielden. Bekoörd door het 'positieve' denken (dat een conformistisch denken was), bezongen Raymond Aron en Daniel Bell de hymne van het einde van de ideologieën. Met het apocalyptische bewustzijn van de profet die het einde der tijden ziet aankomen, proclameerde Herbert Marcuse de komst van de eendimensionele mens.

Marcuse heeft ongetwijfeld altijd gewaarschuwd voor de bedreiging die de evolutie naar de eendimensionele mens voor de cultuur, de vrijheid en de ontplooiing van het individu inhield. Hij heeft altijd het bestaan van onderdrukte instinctieve krachten en van een transcendente rede benadrukt, die aan de consumptiemaatschappij ontsnapten in naam van de menselijke waardigheid en de fundamentele behoefte aan vrijheid en geluk. Hij zag gevaar en dreiging, daar waar Daniel Bell en Raymond Aron hoopvol en met

---

**De bewering – die vals bleek te zijn
– dat de maatschappelijke relaties
zich in de westerse maatschappijen
gestabiliseerd hadden, en dat er
geen noemenswaardige krachten
meer bestonden die deze
maatschappijen van binnenuit
konden contesteren.**

instemming de nieuwe evoluties begroetten. Maar, dit gezegd zijnde, hadden al deze theorieën een fundamenteel element met elkaar gemeen: de bewering – die vals bleek te zijn – dat de maatschappelijke relaties zich in de westerse maatschappijen gestabiliseerd hadden, en dat er geen noemenswaardige krachten meer bestonden die deze maatschappijen van binnenuit konden contesteren.

De gebeurtenissen van mei-juni 1968 in Frankrijk – en elders op de wereld – hebben in enkele weken tijd deze analyse van tafel geveegd.

Terwijl de toenemende levensstandaard van het gros van de bevolking leek te wijzen op diens integratie in het systeem, zag iemand als Lucien Goldmann precies daarin een nieuw perspectief opduiken. 'Bij elke loonsverhoging zal de daarop volgende aan waarde inboeten,' zo stelde hij. 'Een tweede auto is van minder belang dan de eerste, een derde nog minder dan de tweede. Het verschil als men één of twee kostuums heeft is enorm, dit vermindert aanzienlijk tussen zes en zeven, enz. Er bestaat dus veel kans – en dat vormt een reële mogelijkheid voor een socialistische actie – dat de verhoging van het welzijnsniveau zijn integratiekracht verliest en dat, parallel daaraan, de uitsluiting van elke beslissingsdeelname, het feit van louter maar een uitvoerder te zijn, een nog moeilijker te verdragen frustratie wordt...' (M et sh, p 351).

Lucien Goldmann verwachtte dan ook – maar we schrijven dan al 1970 – dat de burgers niet louter kwantitatieve maar voornamelijk kwalitatieve eisen zouden stellen, een grotere deelname in het besluitvormingsproces zouden eisen en, in het uiterste geval, het democratisch beheer van het bedrijf. Goldmann zag op die manier een nieuw perspectief voor de evolutie van de industriële samenleving naar het socialisme. Het was voor hem duidelijk dat dit niet zonder veel strijd zou verlopen. Naast een programma van 'structuurhervormingen' pleit Goldmann dan ook op de eerste plaats voor 'de strijd voor het bewustzijn van het individu'. De strijd voor het socialisme wordt in dit opzicht een strijd voor de cultuur. 'Het gaat er dus om de loonarbeiders te doen inzien dat, indien de weg van het egoïsme en de gemakszucht hen naar de integratie drijft, hun werkelijk belang hen dicteert dat zij heel bewust tegen de stroom in moeten roeien, ten einde

zowel hun eigen waardigheid als de grote culturele verworvenheden uit het verleden te redden' (M et sh, p 97).

Voorwaar, een doelstelling die nog niets aan actualiteitswaarde ingeboet heeft.

* Lucien Goldmann, *Structures mentales et création culturelle* (1970), UGE 10/18, 1974;

* Lucien Goldmann, *Marxisme et sciences humaines*, Gallimard collection 'idées', 1970.